

CERCETĂRI ȘI REZULTATE NOI PE LIMESUL DE NORD AL DACIEI ROMANE

ȘTEFAN FERENCZI

Până în ultimii ani nimeni nu s-a ocupat mai temeinic cu problema traseului graniței romane din nordul Daciei și, implicit, cu chestiunea dacă pe această porțiune de hotar a existat oare un sistem de apărare analog celui mai mult sau mai puțin cunoscut, în alte sec-toare ale provinciei sau, din cauza condițiilor naturale, politice, mili-tare etc., noii stăpîni ai meleagurilor noastre s-au lipsit de un astfel de dispozitiv costisitor.

Conform unei opinii, aproape unanim acceptate, care a prins ră-dăcini încă din a doua jumătate a secolului trecut, fiind formulată ultima dată de M. Macrea, de la *Porolissum* „...hotarul cotește spre N E, atin-gînd la Tihău cursul Someșului, pe care îl urmează apoi, în susul apei, spre est, pînă la castrul de la Ilișua...“¹

Deși opinia citată, din cauza lipsei unor cercetări sistematice pe teren, părea a fi, într-adevăr pe deplin justificată, existau totuși citeva puncte de reper, realități care păreau a fi în contrast cu opinia de mai sus. Înainte de toate trebuie subliniat faptul curios că atât castrul de la Cășei, cit și cel de la Ilișua au fost amplasate pe malul nordic (res-pectiv cel de nord-est) al Someșului (al Someșului Mare), deci acest râu nu putea nicidecum constitui granița imperiului².

În legătură cu aripa răsăriteană a graniței nordice a provinciei, pe porțiunea Ilișua-Cășei cunoștințele noastre erau foarte limitate. Sin-gurul punct cert era **specula** de la Negrilești, știută mai de demult, cu

¹ M. Macrea, în *Istoria României*, vol. I, (București), 1960, p. 351 ; idem, *Viața în Dacia romană*, București, 1969, p. 108—109.

² Radnóti A. *daciai limes a Mezesen. Il limes di Dacia sulla montagna Meszes*, în *Arch. Ert. ser.* III, V—VI, 1944—1945, p. 139—140 cu notele 17—22, p. 153—155.

vreo 5-6 km mai spre nord de valea Someșului Mare³. Un alt punct, mai mult ipotetic decît sigur, era cel presupus în locul cetății feudale de la Ciceu⁴ astăzi aproape imposibil de verificat. Cam acestea sînt premisele de la care au început investigațiile noastre. În toamna anului 1969, din încredințarea Direcțiunii Muzeului de istorie al Transilvaniei mi s-a oferit posibilitatea de a începe primele cercetări sistematice pe teren, pe care le-am continuat apoi în toamna anului 1970.

Pe cele două extremități ale sistemului de apărare sînt turnurile de pe „Țigla” de la Fălcușa („Muncelul Sălișcăi”, 708 m) în vest și Dealul Rotund („Dealul Furciturilor”) de la Salva (respectiv „Dealul Zgăului” sau „Virful Zgăului” de la Zagra), în est, majoritatea elementelor de apărare de diferite tipuri aliniindu-se între aceste două extremități care se află la o distanță de cca. 45 km în linie dreaptă.

Trecînd în revistă elementele defensive dintr-o zonă mai mult sau mai puțin largă, lungă de cca. 40 km, cuprinsă între: 1) valea Someșului Mare (porțiunea Salva—Dej), 2) Someșul unit (între Dej—Cășei) — „Valea Gugăi” — „Valea Fălcușei” — „Valea Poienii”, apoi 3) Culmea Brezei — primul aliniament de cueste, socotit dinspre sud, al districtului geografic „Delurilor Suplaiului” și, în sfîrșit, 4) „Valea Țibleșului” (sau cea a Zagrei), nu ne putem gîndi să tragem anumite concluzii durabile în legătură cu acest sector al limesului dacic. Totuși se cer încă de pe acum cîteva precizări, precum și ridicarea unor probleme majore care se vor pune în fața cercetărilor viitoare.

1. După cum se desprinde din cele văzute de noi, cu ocazia marcării locului fiecărui element defensiv, în parte, castrametatorii armatei romane, în proprietatea unor cunoștințe — am putea spune — atotcuprinzătoare de geografie militară empirică, au studiat prealabil în mod aprofundat toate posibilitățile de control, de apărare, de vizibilitate și de legătură reciprocă între dispozitivele vecine prevăzute, proiectate pînă în cele mai mici amănunte. Pe cît le era cu putință au căutat și pe porțiunea aceasta a graniței să folosească la maximum condițiile de geografie fizică, diferite porțiuni mai reduse ale liniei de turnuri chiar în acest sector de graniță relativ scurt, fiind amplasate în puncte alese în mod excelent. Pe cînd între „Muncelul Sălișcăi” și „Cornul Malului” de la Negrilești—Purcăreți, grosso modo, dar numai grosso modo, se orientează pe un aliniament exterior de cueste situat la nord de Someșul Mare, paralel cu valea acestui rîu, spre est de „Cornul Malului”, în

³ Cf. K. Torma, *A Limes Dacicus felső része*, în ETTK. IX, 2, Budapest 1880. schița-hartă de la capătul volumului; A. Buday, *Szolnok-Doboka vármegye római kora*, în *Szolnok-Doboka vármegye monographiája*, (Dej), vol. I, 1901, p. 57, 201–202, 218; J. Kádár, *ibidem*, vol. V, p. 222; C. Daicoviciu, *Neue Mitteilungen aus Dazien*, în *Dacia*, VII–VIII, 1937–1940, p. 322; *idem*, *Severus Alexander și provincia Dacia*, în *ActaMN*, III, 1966, p. 169; A. Radnóti, în *ArchErt*, ser. III, V—VI, 1944–1945, p. 140, nota 22, p. 155, nota 22; J. Szilágyi, *A dáciat erődrendszér hely-örsegei és a katonai téglabélyegegek. Die Besatzungen des Verteidigungssystems von Dazien und ihre Ziegelstempel*, în *DissPann*, ser. II, nr. 21, p. 75, nota 66/a; D. Protase, *St. Dănilă, Un castru roman de pămînt la Livezile, pe granița de nord a Daciei*, în *SCIV*, 19, 3 1968, p. 539, fig. 7; M. Macrea, *Viața... p. 109*.

⁴ Cf. El. Sighiariu, *Colinele și cetatea Ciceului*, ed. Astra, Biblioteca secțiunii geografico-etnografice, Cluj, 1928, p. 14.

schimb, coboară în ulucul depresionar existent în fața acestui aliniament, ca de la Spermezeu încolo să se urce iarăși pe un alt aliniament de cueste. În prima treime a liniei, socotit dinspre vest, ea nu este orientată însă fidel pe abruptul nordic, șerpuitor, al cuestelor ci, pentru păstrarea unei linii geometrice cât se poate de drepte, în unele cazuri se mulțumesc doar cu a doua sau a treia linie de cueste succesivă, într-o

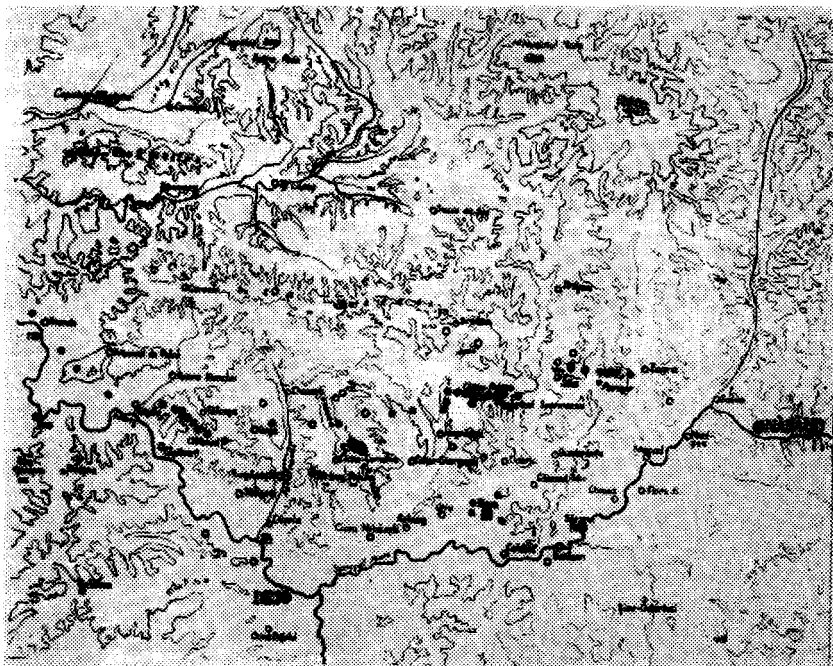

Fig. 1. — Schiță-hartă a teritoriului cercetat. Cerculețele pline marchează turnuri sigure, cele goale urme de turnuri neverificate prin sondaje. Patratele pline mici, indică castella și burgli, cel gol, burg nesigur. Patratele pline mai mari arată cele două caste de la Cășei și Ilișua.

poziție mai retrasă și mai puțin înaltă, cum ar fi, de ex. cazul turnurilor de pe „Dealul Podului” de la Rugășești sau „Dealul Slederului” între „Valea Cănciului” și „Valea Hutei”. În această privință sîmtem de părere că poziția turnului de pe Culmea Ciceului, și anume de pe punctul numit „Ponița”, un punct de importanță strategică deosebită, a fost acela după care trebuiau să se orienteze, de care trebuia, să se țină cont înainte de toate. Chestiunea dacă și Culmea Brezei a făcut parte permanent din sistemul defensiv sau dacă a fost controlată (patrolată) numai în timp de război de subunitățile călărețe, rămîne deschisă și pe mai departe, în momentul de față neavînd argumente suficiente pentru rezolvarea ei. Judecînd pe baza unei densități relativ mai mici a numă-

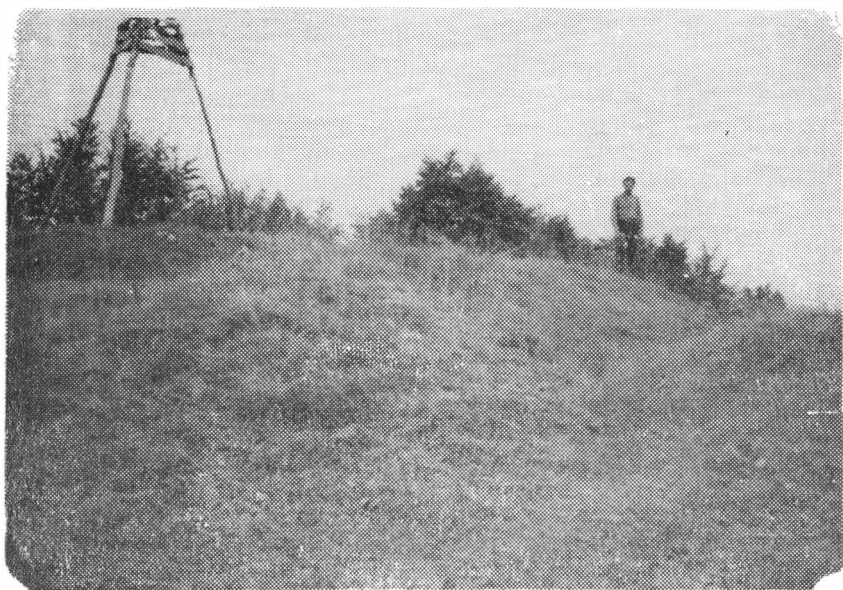
rului elementelor de apărare din spatele ei, credem că ea totuși, prin forța lucrurilor, formînd un baraj natural real, a jucat rolul unui scut înaintat al apărării.

2. În legătură cu acest sector de graniță a imperiului roman, nu trebuie să scăpăm din vedere nici o clipă că unitatea militară care staționa în castrul de la Ilișua era un divizion de călăreți : **ala I Tungrorum Frontoniana**, aleasă și aceasta foarte bine în sensul că avea sub supravegherea ei o parte din zona de nord-est, larg vălurită a Bazinului Transilvaniei cu văile largi, spațioase a Someșului Mare, a Șieului și a altor afluenți ale acestora, prielnice pentru trupe de viteză, de călăreți care, pe deasupra, prin văile de asemenea largi ale apei Budacului și a Bistriței, avea legătură naturală, lesnicioasă atît spre castrul (folosit numai temporar) de la Livezile, cît și cu cel de la Orheiul Bistriței respectiv, în josul apei Someșului Mare cu caestrele de la Cășei și Gherla. Sîntem convinși : că romanii și-au dat seama de la bun început de aceste avantaje remarcabile geomorfologice. Tocmai din această cauză și nu cu totul incidental au așezat aici acest divizion vestit.

3. După cum aminteam, romanii, prin folosirea înțeleaptă a unor condiții geomorfologice, au pus mîna și în acest sector pe niște obstacole naturale care le-au ușurat foarte mult activitatea de fortificație, dar care, totodată, prin alegerea judicioasă a diferitelor puncte topografice, prielnice pentru planurile lor prevăzătoare de întărire, au înlesnit foarte mult schimbarea regulată a gărzilor de la diferite posturi, pe urmă aprovizionarea, respectiv, în caz de nevoie, întărirea lor prin trimiterea altor detașamente la punctele sau porțiunile periclitate. Acest lucru este foarte ușor de înțeles dacă ne gîndim la, simplul fapt că pe spînarea planurilor de straturi, înclinate, în general, ușor spre sud, orice subunitate, fie chiar de călăreți, putea să se urce relativ ușor pînă la locul de destinație.

Comunicatia, mișcarea trupelor a fost înlesnită și prin faptul că rețeaua hidrografică majoră consecventă oferea posibilități excelente.

Dacă lucrurile stau într-adevăr așa atunci se pune problema : de ce totuși castrametatorii au amplasat între „Cornul Malului” de la Negrilești și Spermezeu 5-6 posturi de veghe în ulucul depresionar, în apropierea șeilor joase, transversale, ale acestuia sau chiar pe terasele inferioare ale „Văii Poienilor” și „Văii Dobricelului”? După părerea noastră, formulată încă pe teren, pe baza studierii atente a realităților existente și pe baza observațiilor geomorfologice, inginerii militari romani trebuiau să renunțe la folosirea cuestelor situate între „Valea Poienilor” și „Valea Ilișuăi” din cauză că acestea sînt mai puțin accesibile pentru subunitățile călărețe. În plus, prin așezarea pichetelor pe coama cuestelor ar fi produs o frîntură dublă în privința trăsării liniei de turnuri deoarece, după cum reiese din cele observate de noi, aici linia pichetelor trebuia să sară de pe un aliniament de cueste, pe celălalt. Pe această porțiune scurtă, tocmai acele condiții geomorfologice care în restul ca-

Fig. 2. — Ruinele unui burg presupus de pe Culmea Brezei din raza localităților Măgoaja și Strimbu.

zurilor erau foarte avantajoase, din pricina unei situații speciale, i-au silit pe castrametatori să caute o soluție mai adecvată, mai corespunzătoare.

4. În privința sistemului de semnalizare și pe această porțiune de linie de apărare se afirmă principiul precizat în legătură cu alte sectoare ale sistemului defensiv, și anume asigurarea unei cât mai mari corectitudini și exactități a informațiilor transmise. Ca urmare a acestei strădanii, într-adevăr aproape toate turnurile sînt așezate în așa fel, încît fiecare dintre ele să aibă legătură optică (dacă era cu puțință și acustică) concomitent cu mai multe alte posturi. În cazul în care s-ar fi produs anumite breșe din cauza unor atacuri sau din alte motive, legăturile urmau să fie menținute cît mai mult timp posibil.

5. Pe lîngă această năzuință vădită, se poate scoate în evidență și un alt scop, tot așa de evident. Comandamentele celor două castre vecine țineau să aibă neapărat informații reciproce cît mai rapide prin folosirea a numai cîtorva posturi de semnalizare, cît se poate de puține la număr. În această privință atît pichetul de pe „Muncelul” Sălișcăi cît și cel de pe „Ponița” de la Ciceu-Corabia au jucat, fără îndoială, un rol precumpănitor, ambele fiind colectoarele unor informații adunate din restul sectoarelor. În acest fel, pentru transmiterea unor date mai simple au putut recurge la punerea în funcțiune a două, maximum trei tur-

nuri de semnalizare și au putut evita, desigur în multe cazuri, serviciul curierilor călăreți între caestrele de la Cășei și Ilișua. . .

6. În lucrările noastre anterioare referitoare la problema sistemului defensiv din nord-vestul și nordul provinciei am încercat să delimităm, pe cât ne-a fost posibil, sectorul de apărare a fiecărui castru aparte. Valabilitatea acestor simple ipoteze de lucru o vor confirma, sau infirma rezultatele cercetărilor viitoare. În legătură cu această porțiune a apărării, exprimăm părerea că perpendiculara, trasă paralel cu axa longitudinală a Culmei Ciceului pînă la valea, Someșului Mare putea să fie linia despărțitoare între sectorul castrului de la Cășei și a celui de la Ilișua, cele două turnuri înșirate pe linia amintită. și anume cel de pe „Virful Muncelului“ de la Chiușești, precum și cel de pe „Ponița“ de la Ciceu-Corabia, făcînd parte, foarte probabil, încă din sectorul cohorței de la Cășei.

De la punctul „Ponița“, spre est urmează apoi, foarte probabil sectorul **alae I Tungrorum Frontoniana**e, a cărui limită estică, în faza actuală a cercetărilor, nu se poate fixa nici măcar cu aproximație. Tot sectorul cunoscut actualmente începînd de la „Ponița“ și pînă în împrejurimile Salvei, îl considerăm ca aripa apuseană a întregului sector de apărare, cea estică întinzîndu-se încă mult spre sud-est. Limita de despărțire între cele două aripi a format-o, probabil, valea Someșului Mare

7. Față de cele observate pe sectoarele castrurilor de la Tihău și Cășei unde desimea turnurilor, cel puțin după cunoștințele noastre actuale, a fost mai scăzută (32 certe, 11 nesigure pe o distanță de circa 70 km, pe un semicerc format de linia curbă a turnurilor între „Muncelul“ de la Sălișca și confluența Agrieșului cu Someșul), în sectorul în discuție începînd de la, est de turnul de pe „Ponița“ pe o distanță de numai 30 km (deci nici măcar jumătatea distanței precedente) atinge cifra impresionantă : 16 posturi certe, 14 nesigure, un **castellum** și un burg cert, și un **castellum** nesigur ! Creșterea densității turnurilor, mai ales în zona „Văii Mari“, pe urmă în ulucul depresionar și pe aliniamentul dintre Sita și Zagra ne arată, probabil, creșterea pericolului în sens spațial, pe de o parte dinspre Depresiunea (Țara) Lăpușului, pe de altă parte dinspre Depresiunea (Țara) Maramureșului prin pasul Șetref. (Ținem să amintim că am făcut cercetări pe teren atît prin masivul insular, pitic al Prelucilor, apoi pe primele înălțimi vestice ale Carpaților Răsăriteni din această zonă, în mijlocul Depresiunilor gemene : Copalnic-Lăpuș : la Copalnic-Mănăștur, Cernești, Ciocotiș, Bloaja, Ineu, Răzoare, Tîrgu Lăpuș, Dămăcușeni, Rohia etc., fără să depistăm nici măcar cea mai măruntă urmă dacică sau romană. Avem impresia că depresiunile gemene în chestiune în epocile dacică și cea romană au fost populate într-o măsură extrem de mică, fapt care, desigur, a ușurat romanilor crearea, aici, a unei zone neutre relativ largă, despre care am scris mult mai în detaliu cu altă ocazie).

În privința importanței istorico-militare a pasului Șetref, după

Fig. 3. — Ruinele unui turn sigur de pe dealul „Păltiniș” situat la vest de cătunul „Cireș” al satului Perișor (com. Zagra).

cît știm, nimeni nu a făcut vreo apreciere. Nici noi nu ne gîndim, momentan, la așa ceva. Credem însă că este de ajuns să amintim că marea majoritate a cercetătorilor care s-au ocupat de această chestiune, localizează în Maramureș tribul războinic, puternic, al costobocilor.

După impresia noastră de moment, porțiunile cele mai periclitate au fost : „Valea Mare“, „Valea Ilișuăi” și „Valea Țiblesului“, pe cînd cea a Someșului Mare era amenințată într-o măsură mult mai redusă.

8. Pe baza celor observate pe sectorul de graniță în cauză este vorba de un sistem defensiv eficient, complicat, nu numai „liniar“. Acesta în multe privințe se apropie de sistemul de apărare constat pe întregul sector al Meseșului. Linia, e alcătuită din turnuri de veghe și de semnalizare, iar la punctele mai vulnerabile sau mai importante din punct de vedere strategic sînt așezate castella sau burguri.

9. Judecînd pe baza faptului că în anumite puncte sînt două ruine de turnuri (una lîngă cealaltă), ca și în alte sectoare ale apărării romane din Dacia intracarpatică, cît și pe baza observației că mai toate castrele din provincie, secționare, au două faze de construcție, putem presupune și în legătură cu acest sector al sistemului de apărare roman, existența a măcar două faze principale de întărire, de completare.

10. În sfîrșit, am avea și două observații preliminare de ordin tehnico-arheologic :

a) Nu am dori să generalizăm prea devreme unele ipoteze ispititoare pînă la efectuarea unor săpături sistematice. Totuși credem necesar să subliniem faptul că în mai toate monumentele în formă de calotă sferică ce s-au dovedit a fi urme de turnuri, am dat peste bucăți de chirpic. Pe baza acestor observații repetate am îndrăzni să avansăm ideea că monumentele de acest tip sînt, eventual, rămășițele unor posturi de observație cu construcție de lemn, împrejurare favorizată în unele locuri și de lipsa pietrei corespunzătoare.

b) După cum am constatat în repetate rînduri fragmente de țiglă de acoperiș și olane lipsesc din toate punctele cercetate, ce-i drept, destul de superficial, ceea ce denotă cu mare probabilitate că posturile de veghe și de semnalizare au fost acoperite fie cu șindrilă, fie cu scinduri.

În concluzie putem spune că pe o fișie uneori mai îngustă, uneori mai lată, care, în linii mari cuprinde zona dintre valea Someșului Mare, „Valea Sălătrucului“, Culmea Brezei, prelungită de noi în mod arbitrar pînă la Zagra, a existat un sistem de apărare roman compus din 18 turnuri și două fortificații mai însemnate verificate și 18 turnuri, respectiv două fortificații mai mari nesigure, formînd probabil, o linie dublată, dezvoltată în adîncime, în multe privințe analoagă cu cea constatată pe cursul Someșului unit și pe culmea Munților Meseșului. (Porțiuni de **vallum** nu am avut ocazie să întîlnim nicăierea). Cercetarea lui e însă, mult îngreunată din cauza unor condiții specifice geomorfologice. Pe cînd creasta ondulată a Meseșului, am spune, aproape îți arată ductul primei linii de apărare, fișia de parcurs, în cazul sistemului situat la nord de valea Someșului Mare și, deci, chestiunea cercetării în sine, este mult mai dificilă.

Numărul mare al întăriturilor de diferite tipuri pe o distanță relativ mică, față de realitățile istorico-militare de pe cursul Someșului unit ne sugerează ideea că aici pericolul era puțin mai mare. Pe acest sector necunoscut pînă acum, porțiunea cea mai periclitată pare să fi fost „Valea Mare“, atacurile fiind așteptate dinspre Depresiunea (Țara) Lăpușului.

După cum am arătat, cu ocazia investigațiilor noastre s-au putut constata numai două tipuri de elemente de fortificație: turnuri și **castella**, respectiv burguri; totuși, în fața noastră și pe această porțiune a graniței Daciei romane începe să se schițeze o fișie destul de complexă de turnuri și întărituri mai mari, care prin plasarea lor excelentă și prin desimea lor, conform necesităților reale, au jucat un rol efectiv nu numai în transmiterea în timp util a diferitelor semnale la cele două castre ale acestui sector de **limes**, adică la Cășei și Ilișua ci, fără îndoială, și prin efectul lor tactic și moral.

Ținînd cont de cele observate cu ocazia cercetărilor noastre, chiar dacă nu a existat un șanț și val continuu în fișia parcursă, crearea căroră ar fi necesitat mari eforturi fizice și economice din cauza terenului foarte accidentat, este evident că și în acest sector se afla o linie defensivă bine organizată, dezvoltată în adîncime, constînd din turnuri de

veghe și de semnalizare, din burguri și **castella**, rezemată pe artera militară care, în linie cât se poate de dreaptă, ducea de la Cășei la Ilișua, respectiv mai spre sud-est, spre castrul de la Orheiul Bistriței.

Rețeaua completă de comunicații, compusă din artere principale, drumuri cât se poate de drepte, rocade, adică drumuri paralele cu prima linie, a permis comandamentului roman să întărească într-un timp relativ scurt anumite puncte amenințate sau, în cazuri mai grave, de a astupa eventualele breșe, făcute de inamic în rețeaua defensivă.

Sectorul în discuție, al liniei de apărare legată de valea Someșului Mare, este un dispozitiv simplu în ansamblul lui, mai simplu chiar decât sectorul mare de pe Meseș. În privința aranjării diferitelor elemente componente, și în cazul acestuia, se poate observa însă, de bună seamă, o minuțiozitate uimitoare : nimic, aproape nici o formațiune de teren nu este lăsată hazardului. Rigiditatea de principiu, aplicată pe o lungime de zeci de km, într-o zonă geografică foarte fragmentată, corespunde unei flexibilități uluitoare de executare și unui spirit remarcabil de adaptare la condițiile naturale și în acest sector de apărare.

Acest complex defensiv, conceput foarte ingenios, adaptat în mod amănunțit la condițiile geografice, perfect coerent, chibzuit și sistematic, cu alte cuvinte o linie de graniță întărită și în adâncime, constituia o parte integrantă a aceluia **Limes Daciae** care, pe nedrept, a fost contestat de unii cercetători.

INVESTIGATIONS ET RÉSULTATS NOUVEAUX SUR LE LIMES DU NORD DE DACIE ROMAINE

RÉSUMÉ

En l'automne du 1969, l'auteur a eu la possibilité de commencer les premières investigations systématiques sur le terrain, continuées ensuite en automne de 1970 en vue d'étudier exhaustivement le problème du trajet de la frontière romaine du Nord de la Dacie.

A l'occasion de ces investigations il s'est avéré que le secteur en discussion, de la ligne de défense, lié de la vallée du Grand Someș est un dispositif simple dans son ensemble, plus simple même, que le grand secteur sur les Montagnes de Meseș.

En ce qui concerne l'arrangement des différents éléments composants, on peut observer une minutiosité étonnante : rien, aucune, forme de terrain n'est laissé au hasard. La rigidité du principe appliquée sur une longueur d'une dizaine de Km. dans une zone géographique très fragmentée correspond à une flexibilité extraordinaire d'exécution et d'une esprit remarquable d'adaption aux conditions naturelles dans ce secteur de défense aussi.

Ce complexe défensif, ingénieusement conçu, adapté minutieusement aux conditions géographiques, parfaitement cohérent, conçu et systématique, autrement dit, une frontière fortifiée en intérieur aussi, constitue une partie intégrante du Limes Dacicus, qui, à tort, a été contestée par certains chercheurs.

LEGENDE DES FIGURES

- Fig. 1. — L'esquisse-carte du territoire investigué. Les petits cercles pleins marquant des tours certaines, les cercles vides indiquent des tours qui n'ont pas été vérifiées par sondages. Les petits carreaux pleins indiquent des castella et des bourgs, le carré vide, un bourg incertain. Les carreaux pleins un peu plus grands montrent les deux castres de Cășei et d'Ilisua.
- Fig. 2. — Les ruines d'un bourg supposé sur le Sommet de Breaza du rayon des localités de Măgoaja et Strimba.
- Fig. 3. — Les ruines d'une tour certaine sur la colline de „Păltiniș” située à l'ouest du hameau „Cireș” du village Perișor (la commune de Zagra).